

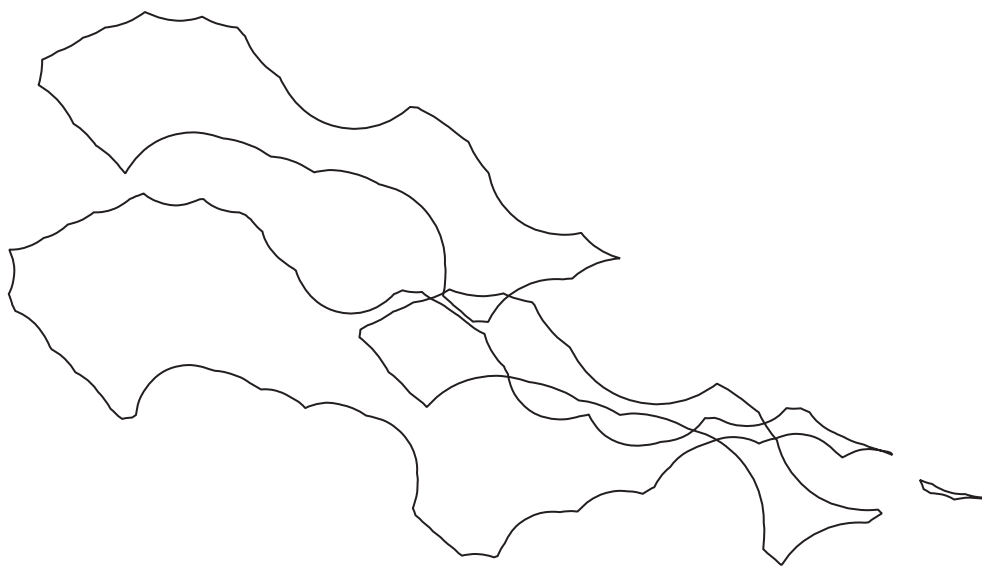
Obsah

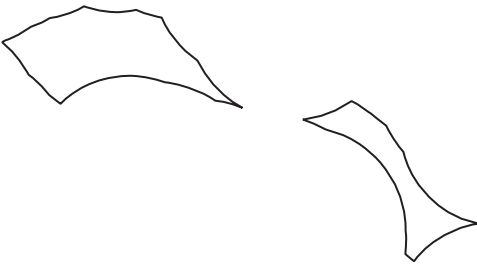
- ČÁST PRVNÍ
- 1 **Zrovnoprávnění, emancipace,
postavení společenských skupin**
- 1.1 Stát, církev a náboženské společnosti
VLADIMÍR KINDL
9
- 1.2 Zrušení šlechtictví
JAN KOBER
60
- 1.3 Národnostné menšiny a ich
ústavnoprávne postavenie
IVAN HALÁSZ
83
- 1.4 Osobní svoboda ženy:
o rozluce, celibátu učitelek
a legalizaci interrupce
DANA MUSILOVÁ
115
- 1.5 Snahy o dekriminlizaci homosexuality
JAN SEIDL
135
- Literatura k části první
154
- ČÁST DRUHÁ
- 2 **Vzdělávání – osvěta –
společenská změna**
- 2.1 Školství na úsvitu nové republiky
PAVEL MATES, PETR ČECHÁK
161
- 2.2 Praktické pokusy o jinou školu
a reformní snahy československého
učitelstva
JANA BARTOŠOVÁ,
MAGDALENA ŠUSTOVÁ
196
- 2.3 Národná osveta a jej miesto
vo výchove a vzdelávaní
MARTINA OROSOVÁ
239
- 2.4 Lidová výchova k/v demokracii
JIŘÍ POKORNÝ
265
- 2.5 Knihovny do každé obce
JIŘÍ POKORNÝ
281
- Literatura k části druhé
298
- ČÁST TŘETÍ
- 3 **Symboly – sebezpojetí –
vizuální kultura**
- 3.1 Odstraňování symbolů
a připomínek minulého režimu
VOJTĚCH KESSLER, JURAJ BABJAK
303
- 3.2 Symboly nového státu
VOJTĚCH KESSLER
326
- 3.3 Československé svátky
DAGMAR HÁJKOVÁ
345
- 3.4 „Masaryk se zasloužil o stát.“
Konstruování kultu T. G. Masaryka
DAGMAR HÁJKOVÁ
365
- 3.5 Vizuální kultura v časech
budování státu
VENDULA HNÍDKOVÁ
389
- 3.6 Stavby a prostory pro novou republiku
JAN KOBER
410
- Literatura k části třetí
439

Summary	
451	
Autorský kolektiv	
455	
Seznam vyobrazení	
457	
Jmenný rejstřík	
463	
Místní rejstřík	
471	

ČÁST PRVNÍ

Zrovnoprávnění, emancipace, postavení společenských skupin

Stát, církev a náboženské společnosti

1 Úvod

Česká historiografie – s ojedinělými vstupy zahraničních autorů – se v posledním čtvrtstoletí věnuje studiu náboženské a církevní problematiky v letech první Československé republiky se značnou intenzitou. Výsledky tohoto zájmu se jednak promítají do obsahu souhrnných zpracování dějin nově utvořeného státu,¹ jednak se projevují v četných specializovaných spisech jednotlivých autorů i kolektivů, jejichž pozornost je soustředěna na několik zřetelně přitažlivých témat: na analýzu vnitřního vývoje některých církví,² na dějiny českého politického katolicismu,³ na vztahy státu a Vatikánu a jejich diplomatické zákulisí.⁴ Zájem se soustřeďuje především

- 1 Srov. např. Olivová, V., *Dějiny první republiky*. Praha: Karolinum, 2000; Kárník, Z., *České země v éře První republiky. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. 3. vyd. Praha: Libri, 2017; Klimek, A., *Boj o Hrad I. Hrad a Pětka: vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. Buková u Příbramě, 2017.
- 2 Např.: Marek, P., *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*, Brno: Katedra politologie a evropských studií FF UP v nakl. L. Marek, 2005; Koucká, I.; Papajík, D. (eds.), *Politický katolicismus v nástupnických státech Rakousko-uherské monarchie v letech 1918–1938*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.
- 3 Např.: Fiala, P.; Foral, J.; Konečný, K.; Marek, P.; Pehr, M.; Trapl, M., *Český politický katolicismus 1898–2005*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008; Dejmejk, J., *Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927–1928*. Český časopis historický, 92 (1994), č. 2, s. 268–285 n.; Pehr, M.; Šebek, J., *Československo a Svatý stolec: od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928) I. Úvodní studie*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2012; Helan, P.; Hajdinová, E., *Československo a Svatý stolec V. Éra nuncia Pietra Ciriaciho*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2020; Koniček, J., *Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa*. Olomouc: Společnost pro dialog církví a státu v Olomouci, 2004.
- 4 Halas, F. X., *Fenomén Vatikán: idea, dějiny a současnost papežství, diplomacie Svatého stolce, České země a Vatikán*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, s. 515–573;

na první léta soužití státní moci nově utvořeného státu s církevními organizacemi a na postavení, které stát vyhradil ve veřejných strukturách náboženství. Právním aspektům této materie není věnováno mnoho pozornosti s výjimkou několika otázek s výrazným politickým podtextem a kontextem. Patří mezi ně zejména nerealizovaná odluka církví a náboženských společností od státu, právní úprava vzniku a zániku manželského svazku, případně regulace výuky náboženství na veřejných, obecních, měšťanských a středních školách. Ostatní okruhy náboženskoprávní a církevněprávní problematiky stojí mimo hlavní proud zájmu.

Dříve, než se pokusíme tuto mezeru částečně vyplnit,⁵ je třeba vzít v úvahu, že zákonodárné a exekutivní orgány nově vytvořeného státu čelily v prvních letech svého fungování neobyčejně velkému množství závažných úkolů, mezi nimiž nebylo snadné stanovit prioritu ani zjednat klid nezbytný pro jejich řešení. Komplex náboženských a církevních záležitostí nepochybně odrážel množství různě ventilovaných požadavků na koncepční i detailně odlišné uspořádání proti poměrům rakousko-uherským, ale byl jen jedním z mnoha jiných.

Početné právní předpisy vydané v novém státě převážně do konce prvního desetiletí jeho existence svědčí o nemalém právotvorném pohybu na úseku náboženskoprávním a církevněprávním. Jejich obsah dokládá vůli státních orgánů nazrálé komplikace v této oblasti odstranit nebo alespoň zmírnit. Nová úprava neměla nikdy experimentální charakter. Jejím cílem byl adekvátní právní odraz reálné společenské situace ve sféře náboženských a církevních vztahů. Současně měla zajistit bezporuchové fungování a dlouhodobou reprodukci těchto vztahů v prostředí demokratického kompromisu. Od převzatých předpisů rakouských a uherských nejsou československé předpisy ve většině případů izolovány a naopak s nimi vytvářejí složitý a korelovaný celek.

2 Politický vývoj poměrů mezi státem a katolickou církví

Právotvorný pohyb konfesního práva byl samozřejmě ovlivněn církevněpolitickou situací v novém státě, do něhož největší a nejvýznamnější z církví – katolická – vstupovala ve velmi obtížné situaci. Její předchozí loajální

Dejmek, J., Počátky diplomatických vztahů mezi Československem a Vatikánem (1920–21). Český časopis historický, 91 (1993), č. 2, s. 224 n.

⁵ Téměř totožnou tematiku pojednává článek Kindl, V., K charakteristice právních předpisů o náboženství a církvích v prvních letech československé státní samostatnosti. Právník, 122 (1988), č. 10, s. 919–931. Nejnověji je zkoumané období zpracováno v knize Karola, P., Česká republika jako laický stát. Praha: Wolters Kluwer, 2022, s. 114–134.

postoj k monarchii, a tím také k válce, budil odpor v nemalé části české veřejnosti. Silné protikatolické nálady se projevovaly nejen útoky v tisku, ale též obrazoboreckým spontánním napadáním pomníků a soch, v nichž byla obsažena tak či onak katolická stopa. K jejich rozdmýchávání přispívali svými výroky přední veřejní činitelé, z nichž někteří obsadili státní funkce nebo se stali členy celostátního zákonodárného sboru. Protikatolická vlna se nejsilněji projevovala v Čechách, mnohem méně na Moravě a ve Slezsku, na Slovensku prakticky vůbec (tam naopak byla přijímána jako exces a vyvolávala protičeské nálady).

Katolická církev se octla v složitém postavení nejen kvůli důsledkům dědictví pocházejícího z rakousko-uherské a starší minulosti, ale i oslabením politické podpory ve struktuře nově se formujícího stranictví v Československé republice a konečně i vlastním vnitřním oslabením vyvolaným reformním programem části nižšího katolického duchovenstva, které se organizovalo v Jednotě katolického duchovenstva v Čechách a požadovalo v návrhu na obnovu církve katolické, mimo jiné, zdobrovolnění celibátu a zavedení národního jazyka do liturgie.

Jednání o obsazení uprázdněného arcibiskupského stolce v Praze a slovenských biskupství v Nitře, Banské Bystrici a Spiši a později i dalších stolců vedlo k navázání diplomatických kontaktů s Apoštolským stolicem. Přímý diplomatický styk byl navázán v říjnu roku 1919, kdy se Clement Micara stal nejdříve papežovým zástupcem u místního episkopátu, aby 9. září 1920 byl jmenován nunciem. Jmenování československého velvyslance Kamila Krofty u Svatého stolce podepsal prezident Masaryk 25. února 1920 a ten 6. března odjel z Prahy. Poprvé byl přijat papežem v audienci 22. března 1920.

Je samozřejmé, že momentální stav těchto diplomatických vztahů ovlivňoval obsah připravovaných předpisů konfesního práva. Vyjednávání o konkrétních otázkách detekovalo i poznatky, které vylučovaly jejich řešení vnitrostátním předpisem.

V druhé polovině roku 1919 se situace v katolické církvi částečně projasnila: V září byl neočekávaně jmenován pražským biskupem František Kordač, který v lednu roku 1920 Jednotu rozpustil. Radikálové církev opustili, 8. ledna založili národně laděnou náboženskou společnost a krátce poté vydali provolání k národu, aby opustil římskou církev. Podle sčítání lidu v roce 1921 opustilo katolickou církev přes půl milionu katolíků a do roku 1930 se jejich počet zvýšil na téměř osm set tisíc.

Krátce po vzniku státu došlo ke koncentraci politických stran s katolickým zaměřením a 26. ledna 1919 vznikla Československá strana lidová, která se na republikánské poměry rychle adaptovala. Stala se jedním z pilířů státo tvorné části politického spektra. V letech 1921–1938 působila v každé vládní koalici. Postavení politického katolicismu se značně zlepšilo v září 1920 po

odstoupení Tusarovy vlády a nástupu úřednické vlády Jana Černého. Předseda moravskoslezského zemského výboru této strany, Mons. Jan Šrámek, se stal členem tzv. Pětky, mimoústavního orgánu představitelů politických stran, které v parlamentu podporovaly Černého úřednickou vládu.

Následkem vstupu lidové strany do vlády byla roztržka se slovenskou lidovou stranou, která začala prosazovat autonomii Slovenska a dostala se do opozice. Původně existující společný poslanecký klub těchto stran opustili Slováci už v roce 1921, i když definitivně se rozpadl až v roce 1926. Český politický katolicismus se bezvýhradně rozhodl spolupracovat na budování československého státu a současně tak otupovat protikatolický boj. Vedení strany dávalo najevo, že se rozešlo s prohabsburským legitimismem.

Počátečním hlavním úkolem strany bylo zabránění uvažované odluce církvi od státu. Ve spolupráci s českými a slovenskými agrárníky se jí to podařilo, když už během roku 1919 přispěli lidovci k zavedení jen fakultativní formy občanského sňatku místo navrhaného povinného civilního sňatku a k likvidaci návrhu skupiny poslanců československých socialistů na legalizaci umělého přerušování těhotenství.

Vyjednávání se Svatým stolcem přibližně dva roky vedl Kamil Krofta. Dosáhl jmenování tří slovenských biskupů, vymanění slovenských klášterů z maďarské podřízenosti a dosáhl zmaření plánu německých piaristů na zřízení samostatné sudetské provincie. Jeho nástupce Václav Pallier na velvyslaneckém postu nedospěl k prokazatelným výsledkům. Jednání postupovala pomalu a byla často přerušována vyčkávací taktikou. Obě strany se snažily nevyvolávat nevoli, ale přesto došlo v roce 1925 k nejzávažnější krizi mezi Československou republikou a římským ústředím katolické církve. Oslavy pětistého desátého výročí Husova upálení byly připravovány výborem za účasti prezidenta republiky a ministerského předsedy. Papežský nuncius Francesco Marmaggi informoval Vatikán a papežská kurie oficiálně protestovala a hrozila přerušením diplomatických styků. Prezident Masaryk a předseda vlády Švehla se oslav zúčastnili a došlo k roztržce, stimulované tím, že prezident nechal na Hradě vyvěsit černý husitský prapor s rudým kalichem. Nuncius po oslavách opustil Prahu. Vláda a ministerstvo zahraničí si však nepřály konflikt vyostřovat. Aféra se postupně urovnala a někteří ji hodnotí jako závěr protikatolické kampaně v prvních letech Československé republiky.

Ministerstvo zahraničí vyslalo koncem července 1927 do Říma opět Kamila Kroftu. Po několika peripetiích byly dojednány nóty konstatující likvidaci sporu o Husovy oslavy a dohodnuto, že nuncius Marmaggi se do Prahy již nevrátí. Smír usnadnil jednání o textu dohody mezi Svatým stolcem a Československou republikou dne 20. ledna 1928, vládou schválené jako „Modus vivendi inter Sanctam Sedem et Republicam Cechoslovakam“.

Výměnou nót 2. února 1928 vstoupila v platnost. Originální francouzský text byl publikován jen v *Actech Apostolicae Sedis*,⁶ český překlad uveřejnil úřední list *Československá republika* v roce 1928.

2 Recepce rakouských a uherských konfesních právních předpisů

Součástí převzatého normativního koše, který vygeneroval § 2 zák. č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu Československého, byly také předpisy státního práva církevního, pro něž dnes převažuje termín právo konfesní. K přesnému vymezení tohoto okruhu právních předpisů oficiální cestou nikdy nedošlo. Částečné vymezení přinesl *Rejstřík československého práva* soukromé povahy teprve v roce 1936. Věrohodné údaje obsahoval jen pro českou část nového státu, tzv. historické země. Celkem je tu registrováno 248 položek právních předpisů převzatých a platných dnem 28. října 1918 z rakouského konfesního práva. Z nich se jako nejstarší uvádí patent Marie Terezie č. 1213 z roku 1770, o opravách katolických farních obydlí a k nim patřících budov. Výrazně starší *Tractatus de iuribus incorporalibus* Leopolda I. z 13. března 1679, upravující patronátní právo, který nebyl řádně publikován, se mezi převzaté předpisy nezahrnoval, avšak byl ve skutečnosti praxí v oboru patronátního práva využíván. Ve svém rozhodování jej bral v úvahu i Nejvyšší soud Československé republiky.

Uherské normy platné po 28. říjnu 1918 na Slovensku a později i na Podkarpatské Rusi se autorům rejstříku podařilo zpracovat jen z let 1867–1918. V seznamu téhož zdroje bylo zařazeno pouze dvanáct zákonných článků, druhotné vládní a ministerské předpisy chyběly. Už tento počet naznačuje, že se jedná jen o malou část uherského konfesního práva. Pro stanovení jeho úplnějšího rozsahu bylo nutné přihlížet ke zvláštním sbírkám konfesních předpisů pořizovaným dříve v letech 1924,⁷ 1928,⁸ 1929⁹ a 1931.¹⁰ Díky specifickým rysům bývalého uherského práva se setkáváme

6 *Acta Apostolicae Sedis*, 1928, s. 65 n.

7 *Zákony a nařízení o úpravě náboženských poměrů podle práva uherského, platného v ČSR*. Ilek, S.; Herman, M., Praha: B. Kočí, 1924.

8 *Sbírka nejdůležitějších předpisů kultovních v republice Československé*. Tománek, F. (sest.), slovenský text upravil Pecháček, J., Praha: Státní tiskárna, 1928.

9 *Sbírka zákonů a nařízení ve věcech náboženských a církevních v republice Československé*. Bednář, F. (sest. a pozn.), Praha: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká, 1929.

10 *Československé církevní zákony I–II*. Bušek, V.; Hendrych, J.; Laštovka, K.; Müller, V. (uprav.), Praha: Československý kompas, 1931.

v jeho rámci se stále platnými zákony ze všech dob uherských dějin. Proto je nepochybné, že vůbec nejstarší skupinu recipovaných konfesních předpisů tvoří normy uherského původu z 10.–17. století, jejichž řada začíná u uherských králů arpádovské dynastie Štěpána a Ladislava.¹¹ Je jen shodou okolností, že v Revolučním národním shromáždění se krátce po zahájení jeho činnosti domáhal slovenský poslanec, katolický kněz a od konce roku 1920 nitranský biskup Karol Kmetko zrušení právě uherských církevněpolitických zákonů, i když jen z let 1894, 1895 a 1896. Návrh nebyl projednán.

4 Ústavněprávní stav konfesního práva před přijetím definitivní ústavy v roce 1920

Až do nabytí účinnosti ústavního zákona č. 121/1920 Sb. z. a n., tj. do 6. března 1920, byla stále ústavním základem československého konfesního práva v českých zemích ústavní úprava rakouská. Protože uherské právo kategorii ústavních předpisů neznalo, vyskytovala se tamní obdoba pravidla jen v běžných zákonných člancích. Prozatímní československá ústava, z. č. 37/1918 Sb. z. a n., na této situaci materiálně nic nezměnila, ale naopak potvrdila další platnost rakouské úpravy. Paragraf 6, odst. 1 prozatímní ústavy výslovně zařadil z. č. 142/1867 ř. z., o všeobecných právech státních občanů, mezi zákony, pro jejichž změnu stanovil zvláštní kvorum. Implicitně tak uznal další platnost zákona a přiznal mu povahu ústavního zákona též v Československé republice. Jeho platnost zůstala omezena na tzv. historické země. A právě v člancích 14–16, částečně 17, tohoto státního základního zákona je obsaženo jádro rakouské nábožensko-právní a církevněprávní úpravy.

Zákon č. 142/1867 ř. z. byl součástí tzv. prosincové ústavy. Obsahoval poměrně široký výčet státoobčanských práv a svobod. Autorem jeho textu byl na Moravě působící advokát Eduard Sturm. Konfesněprávní ustanovení byla striktně rozdělena na práva individuální a práva náboženských společností a úmyslně nebyla harmonizována. Zřetelně upřednostňoval úpravu právního postavení církví a náboženských společností

11 K širším souvislostem recipovaných předpisů rakouského a uherského konfesního práva srov. Kindl, V., Právní předpisy rakouského a uherského konfesního práva převzaté do československého právního řádu v roce 1918 (pokus o vymezení okruhu). *Quid leges sine moribus? (Metamorfózy vývoje státu a práva v dejinách)*, Mezinárodní online vědecká konference venovaná životnému jubileu prof. JUDr. Dr. h. c. Petera Mosného, CSc., konaná dňa 10. apríla 2014. Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta Trnava, 2014, s. 165–170.

tzv. uznaných, které měly povahu privilegovaných korporací veřejného práva s právem veřejného výkonu náboženství, vlastním vnitřním uspořádáním a správou vnitřních záležitostí, s právem držení a užívání ústavů, nadací a fondů určených pro kulturní, vyučovací a dobročinné účely a povinnosti vyučovat náboženství na školách. Na druhé straně v ustanovení článku 6, odst. 2 téhož předpisu byla naznačena možnost omezit cestou zákona právo nabytí a nakládání s nemovitostmi pro tyto církve a náboženské společnosti z důvodu veřejného zájmu. Pravidlo však zůstalo nevyužito; nevyužito zůstalo rovněž v československém státním rámci. Přívrženci společností neuznaných se původně nemohli organizovat žádnou cestou, ani cestou spolčovacího zákona, který to vylučoval, a tak neuznaná církev (náboženská společnost) *de iure* existovat nemohla. Další pozvolné provádění těchto ústavních norem je jen stěží dodržovalo, jindy je vědomě modifikovalo, což bylo usnadněno absencí výslovného pravidla o souladu ústavních a běžných zákonů v rakouském právním řádu. Hlavní obsah nepřímé korekce ústavních pravidel nastal až v roce 1874 zákonem č. 68/1874 ř. z., jímž se konečně stanovovaly podmínky, podle nichž se mohly dosud neuznaná vyznání a jejich organizace ucházet o legalizaci a tím vstupovat do státního konfesního práva. Tak byl konečně prolomen dlouhotrvající *status quo*, omezující institucionální existenci náboženských vyznání na ta, jež kdysi obsahoval toleranční patent a obdobné normy pro hebrejské vyznání.

Náplň individuální svobody vyznání a svědomí upřesňovaly dva zákony č. 48/1868 ř. z., o poměru školy k církvím, a č. 49/1868 ř. z., který upravoval mezikonfesní poměry státních občanů. I ty vstoupily do československého práva jako platný předpis. Prováděcí nařízení k druhému z nich, č. 128/1870 ř. z., poprvé použilo termín „osoby bezkonfesní“, čímž začal být uplatňován princip svobody svědomí, v praxi dosud přehlížený. Skončilo tak období obligatorní veřejnoprávní příslušnosti fyzických osob k církvím a náboženským společnostem.

Základem úpravy uherské byly tři běžné zákonné články: č. XX/1848, o náboženství, č. LIII/1868, o reciprocitě zákonem přijatých křesťanských konfesí, a především č. XLIII/1895, o svobodném vyznání náboženství. Právě ten umožňoval realizaci svobody vyznání, i když mezikonfesní předpisy byly na Slovensku výrazně komplikovanější než v historických zemích. Připouštěl váhavě bezkonfesnost, avšak počet těchto osob na Slovensku byl velmi nízký a na jeho základě se mohla utvořit nová náboženská společnost. Na rozdíl od rakouské úpravy uherské právo vyjádřilo v letech 1848 a 1868 pravidlo o rovnosti, vzájemnosti a reciprocitě křesťanských vyznání, i když k jeho rozpracování nedošlo. Projevilo se však tak, že všechny v Uhersku recipované církve byly církvemi kongruálními.